

Forfatteren er redaktør på Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Kride* – den jyske form for *kridt

Indledning

Under redaktion af de ordsedler, som var placeret under substantivet *kridt* i Jysk Ordbog, stod det ret hurtigt klart, at den vigtigste form i jysk ikke er *kridt*, men *kride*, idet *kridt* næsten udelukkende optræder i ordforklaringer på rigsmål samt i nyere indlån fra rigsmål til jysk. Men *kride* indgår i så mange interessante sammenhænge, både sprogligt og kulturelt, at det vil være helt oplagt at omtale de vigtigste af dem nærmere her i *Ord & Sag*. Det sproglige aspekt behandles i afsnit 1, dernæst de mere i bred forstand kulturelle aspekter (afsnit 2 og 3).

1. Lydformer og etymologi

Formen *kride* kendes også i rigsdansk; i ODS. anføres under *kridt* således *krid* og *kride* som sideformer med eksempler tilbage til blandt andre Holberg i begyndelsen af 1700-tallet; *krid* betegnes som ”nu kun dialektal” bortset fra sammensætninger som *krid-hvid*, og uden for dialekterne bruges *kride* ”nu kun poetisk eller arkaiserende”, bemærkes det (bd. 11, 1929).

Sammensætningen *krid-hvid* havde jeg allerede redigeret og var der stødt på udtaleformer som *kri·hwi* (Midtøstjylland), *krijhwi* (Vendsyssel) og *kri(j)·ðhwí* (Thy, Mors); tilsvarende former af *kride* optrådte nu under *kridt*. Ud fra materialet kunne der tegnes et udbredelseskort for de vigtigste udtaleformer: *kri*·, *krij*·, *kri*·ð, *kri*·r, *kri*ə og (med accent 2) *ˈkriə*; det gengives her i formindsket form, se fig. 1.

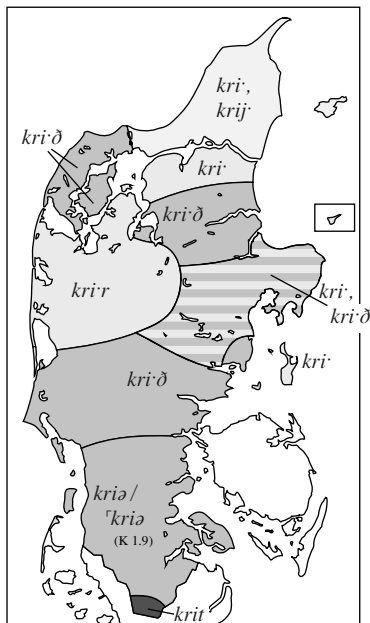

Fig. 1. Udtaleformer af (substantivet) *kride*. Kommer senere som farvekort i artiklen *kride*¹, i Jysk Ordbog, www.jyskordbog.dk.

Fordelingen af udlydende -ð, -j, -r mv. svarer i store træk til Jysk Ordbogs atlaskort K 4.1 bortset fra, at Midtøstjylland dér har udlydende -j. Om etymologien for *kridt/kride* kan siges, at *kride* må have sproglig forbindelse til tysk *Kreide*, men kan af lydudviklingsmæssige årsager ikke være et direkte indlån. Ifølge Nielsen (1966):206 er ordene lånt fra middelnedertysk *kri-te* og neder-tysk *kride*, der går tilbage til old-saksisk og oldhøjtysk *krida*, hvilket har kunnet give formerne *kride* henholdsvis *Kreide*. Ordet *krite* er i middelalderen indlånt i tysk fra latin *creta* (= kridt, hvid lerart), som menes at stamme fra forbindelsen *terra creta* = siet jord (Nielsen (1966):206, Kluge (1995):485), eller *creta* betegner hvid lerjord, egentlig fra Kreta (Feilb.II.295, *Nudansk*.I.768, *Pol.Etym.*376).

Kride er den dominerende form i jysk, men som nævnt også kendt i dansk i øvrigt. Ser man nærmere på udbredelsen i dialekterne, viser det sig, at *kride* er velkendt i fynsk. I Ømålsordbogen er *kride* placeret som sideform under *kridt*, og her anføres *kri:ð* som almindelig i det vestfynske område, der inkluderer nordfynsk vest for Odense fjord; tilsvarende findes *ˈkri:ð* (med accent 2) på Ærø og Lyø – altså helt de samme former som i sønderjysk, jf. fig. 1. Desuden nævnes enkelte eksempler på *krij* i det sydfynske område og *kre:ð* i det østfynske, endelig formen *krej* i det sydlige vestfynske område. Ellers er *krit* den dominerende udtale på Fyn så vel som på Sjælland og de øvrige øer, dvs. her er ordet *kridt* det almindelige. Bornholmsk hører dog tilsyneladende med til *kride*-området, jf. formen *kri:ð* hos Espersen (1908):27. Dermed kan tegnes følgende kort over fordelingen af *kride/kridt* som almindeligste form i danske dialekter.

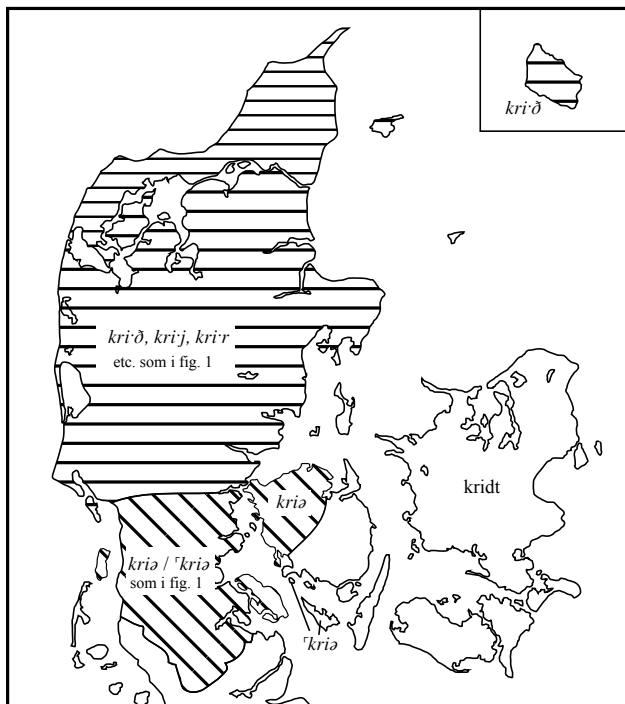

Fig. 2:
Kride / kridt i
danske dialekter.

Herefter vil vi først se på den almindelige brug af *kride* eller kridt til forskellige dagligdags formål, dernæst (i afsnit 3) på brug af *kride* til landbrugsformål, udvinding af *kride* fra undergrunden samt brug af *kride* som byggemateriale mv.

2. Skrivekridt

Kride / kridt har længe været i brug i skolerne, men var tidligere også brugt af handelsfolk og andre til opgørelser af forskellig art, samt af håndværkere til opmålinger, afmærkning mv.

2.1. Til notater, opgørelser mv.

Skole: Et stykke skrivekridt hedder i Vendsyssel *æ støjt krij* (AEsp. VO.), og i Midtvestjylland hed det *æn støk kri-r*: dette var i 1920'erne ”endnu udtalen hos skolebørn; formen kridt synes ikke at kunne trænge ind” i talesproget (Skautrup (1927):91), hvilket kan ses som udtryk for det lokale sprogs standhaftighed over for rigsmålet dengang.

Tilsvarende nogle år senere: *æ dej'n hå fåt æn ný støk kri'ð* = degnen, læreren har fået et nyt stykke kride (Mors 1939, M.P. Ejerslev).

Handel mv.: I 1800-tallet og tidligere blev kridt ofte brugt til at skrive regnskaber eller opgørelser af forskellig art:

I gamle Dage brugte Kjøbmændene ingen Regninger. Naar Varerne var udleveret, skrev Kjøbmanden med *Kri*-, Kridt paa Disken en Opgjørelse. Folk tog den Gang ikke saa meget paa Kredit ... Naar Indkjøbet var betalt, tørrede Kjøbmanden Opgjørelsen ud. Der var ikke megen Bogføring. (Optegnelse ved R.P. Randløv, Tåning sogn, MØJy, omkring 1900).

Fra sådanne handelssituationer stammer formentlig udtrykket, den faste forbindelse: *tage på (æ) kride* = tage på kridt (som ordret egentlig bør gengives: tage på kride(t)), dvs. købe på kredit. I ODS. nævnes, at "kridt" i den tilsvarende forbindelse i rigsmål "nu almindeligvis opfattes som omdannelse af Kredit", hvilket dog ikke kan være tilfældet ved de jyske versioner med *kride* uden udlydende -t, som fx *ta o æ Kri'r* (Holmsland, L. Røjkjær), *tæj o æ kri'ð* (Lejrskov, Sydøstjylland, J. Madsen), tilsvarende: *kø'f o æ Kri'r* = købe på kride(t) (Hostrup-Dansk.IV.221). Et kendt fænomen har været, at *naue kø'f æ e kri'e æ glemme æ betæ'l* = nogle køber på e kride (kridt, kredit) og glemmer at betale (Haderslev, J.P. Schmidt), stedvis åbenbart så velkendt, at det har givet anledning til en talemåde med et mere eller mindre uhøvisk rim, brugt om en dårlig betaler: *Haj tjbør på Kri' æ betålær mæ Ski'j* = han køber på kride og betaler med skide (AarbVends.1932.306), dvs. med ingenting. Ifølge Feilb.II.295 er dette et almindeligt udtryk for at "tage på borg, uden at betale"; i Vestjylland er det også kendt i udvidet form: *do ka skryw æt i æ skåsten mæ kri'ð o betål mæ ski'ð* = du kan skrive det i skorstenen med kride og betale med skide (Feilb.III.316): skorstenen bliver hurtigt helt sort igen og gælden dermed (forhåbentlig) glemt. Dette understreges i en anden variant: *Han skriver det i e Skorsten med sort Krid* (udtalt *Krir*) = i skorstenen med sort kridt (Sundeved, jf. Kok (1870):48,178), et andet udtryk for, at vedkommende ikke vil have gælden husket og ikke vil betale (om sort kridt se afsnit 2.2).

I denne sammenhæng bør også *kride-hus* nævnes. *Kride-hus* er den jyske variant af rigsdansk *kridt-hus*; betydningen er: lille, rør-

formet, todelt etui el. dåse, til kridt, mønter mv. Den ældste optegnelse er fra Midtøstjylland ca. 1700 og vedrører en skippers *kriidhuus af messing* med et ”skillerum inde på midten”; i den ene ende af kridehuset havde han sine mønter, i den anden ”et stykke kridt, for at (han) på stedet kunne gøre sine notater og regnskab” (Lorenzen (1975):41). Fra Sydvestjylland beskrives i slutningen af 1800-tallet et *kriðhus* som en lille blikcylinder med to rum; den havde buet låg i den ene ende og fladt låg i den anden, i det ene rum gemtes kridt, i det andet penge, og et sådant *kriðhus* gik kvinderne med i lommen (Feilb.II.295). Heraf er formentlig opstået talemåden *at være i kridehuset hos nogen*, idet man i kridehuset også opbevarede værdifulde ting som ”*Rariteter, sjældne Mynter (= mønter), Rav etc.*” (Nibe, Himmerland), jf. det tilsvarende udtryk ”at være i kridthuset” i rigsdansk (se ODS.). Man kunne være *bæjje i æ Kriidhuws* (= bedre i kridehuset) end andre hos en bestemt person, fx hos den udkårnes fader: det gjaldt en frier, der havde ”en *groww Hov Pææng*”, dvs. en stor bunke penge (Berntsen (1929):43).

2.2. Til opmåling og afmærkning mv. Som antydnet findes der også sort ”kridt”, idet kride/kridt kan bruges om kridt-lignende farvestifter mv.: ”om andre bløde, afsmittende stoffer, der benyttes til skrive- el. tegnebrug” (ODS, *kridt* betydning 2). I det sydvestlige Sønderjylland gives således følgende instruktive opdeling af kridt typer i denne udvidede betydning:

Degnen skrev på den sorte tavle med *ʼvið ʼKri:r* (hvid kride), og vi tegnede i tegnebogen (dvs. skrivebogen) med *ʼsort ʼKri:r* (sort kride), og fårene og lammene mærkede vi med *ʼrøʼ ʼKri:r* (rød kride). (Hostrup-Dansk.II.2:126).

Også i andre sammenhænge brugtes hvidt og farvet kridt; fx var et helt klage- og trusselsbrev ikke skrevet med blæk, men *molet aap mæ rø Krih* = malet op med rød kride (Midtøstjylland, Thomaskjær (1877):6). Ved kjolesyning aftegnede man faconen med *ʼvíð ʼkri:r o ʼmørk ʼtøj á ʼbláʼ ʼkri:r o ʼlýðs ʼtøj* = med hvid kride på mørkt tøj og blå kride på lyst tøj (°Vodder, Sønderjylland). Et andet sted lyder det: skrædderen målte op med *æ All* (= alenen, dvs. stokken, der

var en alen (ca. 63 cm) lang) og tegnede med *æ Kriid* (= kridtet), ”på det mørke vadmél blev *æ Streger jo hwiid*” (Kragelund & Holbak (1950):94): stregerne blev hvide, dvs. der blev brugt hvidt kridt. Også om dårlige skræddere, der tager upræcist mål, har man en rimet talemåde af den grovere slags: *èn skræjå ujån kri· ær itj bøjå va’å en å øwåbeski·* = en skrædder uden kride / er ikke bedre værd end at overbeskide (Søvind, Midtøstjylland, Feilb.II.766); rimet kride/skide har åbenbart været meget nemt at ty til. Samme talemåde bruges i øvrigt om bødkere, der tager dårligt mål: *æn ‘bø’qå uðæn ‘kri·ð* = en bødker uden kride (etc.) (°Bjerre, Sydøstjylland), jf. også artiklen *bødker* i Jysk Ordbog. Andre håndværkere bruger kride/kridt til markering af mål forud for bearbejdning af træ mv.; man kunne fx bruge en *kride·snor*, dvs. en snor med kridt eller kalk på, til afmærkning: når man ”slog en Streg paa en Bjælke med en *Kri·snå’r*, saa kunne man hugge Bjælken lige saa glat” med en økse (Hardsyssel, HPHansen.GF.II.59).

Kride kan også optræde som verbum, især i den faste forbindelse *kride af* = aftegne, afmærke, fx: *a ska ha æt kriræt ‘a’* = jeg skal have det kridet af, afmærket med kridt på stof (°Fanø). Ordet kan desuden have en afledning med *-eret*, nemlig adjektivet *krideret* = besmurt eller overdrysses med kridt, kalk, fx: *æ strek æ kriræt* = strikken er krideret, dvs. der er kridt på snoren (°Løgumkloster), her i et redskab kaldet ”stregmål” med en *kridesnor* som ovenfor omtalt.

2.3. Til andre opgørelser mv. Hvidt skrivekridt blev også brugt ved opgørelser fx i kortspil: *de skrev jo Beterne med Kridt paa Bordet* (Gejlag (1946):109). Der ses i denne sammenhæng kun et indirekte eksempel med formen *kride*, nemlig vedr. regnskab i kortspillet bræg, scherwenzel: *de ‘tæjnæt æt ‘træ’ mæ ‘kri·ð po ‘bo’ræt, di ‘fæk æn kuk* (= de tegnede et træ med kride på bordet, de fik en kuk), dvs. *en Snølle* (°Gosmer, Midtøstjylland). Alligevel stammer udtrykket *væ li· po kri·* (= være lige på kride) formentlig fra denne el.lign. situationer, idet det forklares som at ”stå på samme trin, have lige mange øjne i kortspil el. lign.” (Søvind, Midtøstjylland, Feilb.II.295), hvor ”øje” dog vedrører den fastsatte værdi af et kort (jf. Feilb.III.1169). ”Vi to er *li·q å kri·ð*” betyder dermed også ”vi to skylder ikke hinanden noget”, ”vi er kvit” (°Gosmer, Midtøstjylland). Enkelte gange brugte man også kride til at skrive eller tegne på en bjælke i stedet for et bord, især når man

tog vejrvarsler: far tegnede *töl' trind· Krind·s mæ Kri· o·n Bjælk' i æ Såw·kammer Yw·ldå* = tolv trinde krinse (dvs. cirkler) med kridt på en bjælke i sovekammeret juledag; deri markerede han så eventuel regn eller sne i dagens løb og tog deraf varsel om vejret i det næste års 12 måneder (Bording sogn, Hardsyssel, jf. Hansen (1939):122). Andre steder end bord og bjælke kunne også komme på tale, jf.: *En kund ha behov å skryv et mæ kriær å di rø"k* = man kunne have behov at skrive det med kride på din ryg, kunne man sige til en glemsom person (Gram sogn, Sønderjylland).

2.4. Anden brug. Blicher omtaler i *E Bindstouw* (1842):32 en skuespiller, der i en forestilling i København havde *smur sæ øwr mæ Krihd* (= smurt sig over med kride/kridt), men senere havde fået *aal e Krihd tarred a sæ* (= alt kridet/kridtet tørret af sig); her må der nok være tale om pulveriseret kridt. Kride i pulverform kunne også bruges som pudsemiddel: *vi 'pusæt 'ål· æ 'mæsən·tøj i 'a·sk å æ 'søl·tøj i 'må·l 'kri·ə* = vi pudsede alt messingtøjet i aske og alt sølvtøjet i malet kride, dvs. pulveriseret kridt (°Vodder, Sønderjylland); tilsvarende brugtes kridt til pudsning af tinfade mv. (Ussing (1917):53). Kride fandt desuden anvendelse som en slags medikament, jf.: ”Som middel mod halsbrand spiser man kridt ... *krij*.” (AEsp.Læsø.I.114, 166), samt: ”sur Mave med Opstød lindredes med vanddreven Kridt” (AarbRanders.1946.67), formentlig om kridtpulver opblandet i vand. Et husråd lød, at man kunne knuse en gammel, kasseret *kride·pibe* til fint pulver, blande det i sødmælk og tage det som middel mod svindsot (Hardsyssel, Krist.DS.IV.602). Pulveriseret kridt kunne også bruges til at ”søde” en sidste, stærk kaffepunch med i et drikkelag: ”Men det var en stram jen o fo nie”, dvs. en stram én at få ned (Gejlager (1946):109).

2.5. Adjektivet *kride·hvid*. Til sidst i denne afdeling må nævnes sammensætningen *kride·hvid*, som er den jyske hovedform af *krid·hvid*, jf. fx: Hun var *'kri·r·hwi i hiñær an·seqt* = kridehvid i ansigtet (°Vroue, Fjends herred). Forstærkende kan også bruges afledninger med *-ende* og *-endes*, fx: *hans Ører wa kriende hwi·* = hans ører var kridende hvide, om postbudet en meget kold vinterdag (Mols), henholdsvis: han kommer springende ind *lige så kridendes hvid i ansigtet*, om person ved et spøgeri (Salling, Krist.DS.VI.2.233).

3. Kridt i undergrunden

I store dele af Jylland, især Nord- og Vestjylland, omtales *kride* især i betydningen 'kalk, jordbrugskalk', idet man her anvendte undergrundens forekomster af kridt, kalk og mergel, til jordforbedring af markerne. Disse forekomster lå nogle steder meget tæt på jordoverfladen.¹

3.1. Brug i landbruget som jordforbedring

Ordet "kridt" optræder i denne sammenhæng ofte som næsten synonymt med "kalk", og "mergel" betegner kalk eller kridt med et vist indhold af ler. *Kride* blev i løbet af 1800-tallet stærkt afgørende for agerdyrkningen og dermed landmændenes økonomi: jorden skulle have tilført kridt mv. for at kunne yde tilstrækkeligt med korn og andre afgrøder til husdyrholdet, som der blev behov for at udvide især i sidste halvdel af 1800-tallet. Optegnelser fra århundredets første år afspejler problemer med brugen af *kride*:

Eerslev Kridegrube var vel endeel Aar tilforn opdaget, men den blev ikke synderlig afbenyttet, især til Indmarksjorder, før man lærte, at det kun er ved Misbrug af Kridemergelen, at Ordsproget bliver anvendeligt, *Kride gjør en riig Fader, men en fattig Søn*. (Schade (1811):29).

Man har åbenbart tidligere erfaringer med at bruge *kride* til jordforbedring: det giver godt udbytte for den ene generation (rig fader), men bevirker hurtigt forbrug af næringsstoffer i jorden, så næste generation kun får lille udbytte (fattig søn). Dette stadium har man altså passeret og kan nu betragte det som "misbrug" af kridtet og mergelen. En modforholdsregel fremgår af en anden talemåde fra datiden:

¹ Kridttiden som geologisk periode er fastlagt til tidsrummet fra ca. 144 til ca. 65 millioner år før nu, og kridtlagene i den danske undergrund er aflejret på bunden af Kridthavet især i den sidste del af perioden, for 70-65 millioner år siden, men også i den følgende periode i begyndelsen af Tertiærtiden, i det såkaldte Danien (tidligere kaldt "danskekalk") for 65-60 millioner år siden. Jf. afsnittene "Sen Kridt" m.fl. i Gunnar Larsen (red.): *Geologien*. (2006):165-190, desuden Palle Gravesen & Sten Lennart Jakobsen: *Skrivekridtets fossiler*. (2012):8-25 med et kort s.18 over udbredelsen af lagene i "Øvre Kridt" i Nordjylland samt Stevns og Møns klinte mv.

E Kriid ka eet skaa-e e Jour, nær vi foføller mæ Maag = Kriden kan ikke skade Jorden, naar vi lader Møg følge med – siger Bonden. (Schade (1807):55).²

Man kunne altså modvirke kalkens, kridtets uheldige virkning ved at køre staldgødning ud på jorden senere. Andetsteds havde man afhjulpet skadevirkninger af sandflugt med brug af kride: ”Så lavede de kridegrave og brugte kridet til at føre på heden norden for, og da kom de til at avle noget der” (Hillerslev herred, Thy-N, Krist.JyA.T.27). I 1900-tallet er det blevet brugt på en anden type ufrugtbart område: *kri·ð æ gu’ə å kjør ‘úð i æ kja’r* (= kride er godt at køre ud i kæret), idet det kan dæmpe lyngen dér, så der kan gro græs i stedet (°Ræhr), men også i almindelighed: *de krij·ð ka wi jò’t òm’wæ’r* = (det) kride kan vi jo ikke undvære (til gødskning) (Lund (1932):191). Det gjaldt endvidere, at *jo ‘me’r ‘kri’r de ‘vor i’ ‘mæ’r’qəl* (= jo mere kride der var i mergelen), jo bedre var det (°Vodder, Sønderjylland).

Ordet indgik i flere dagligdags faste forbindelser: *ky ‘krij·ð* = køre kridt ”til Gødskning af Marken” (Skyum (1948):61), på linje med *køre ‘hø*, *køre ‘korn* (ind, hjem). Man havde rummålene: *æn las krij·ð* = et læs kride, henholdsvis *æn faw’n krij·ð* = en favn kride (et mål på ca. 1 x 1,88 x 1,88 m³ = ca. 3,5 m³), begge jf. Skyum (1948):190. Videre: (vi skal) *hen aa spree krid i daae* = hen at sprede kride i dag (Hillerslev herred, Thy-N) på linje med ”sprede møg” (på marken). Tidligere kunne man på egnen syd for Skive sige: *vi ska ha æ hiə gin kri’r* = vi skal have heden (dvs. hede-delen af gårdens jord) givet kridt (°Vroue, Fjends, Midtvestjylland).

Også i denne sammenhæng optræder *kride* som verbum, her med betydningen ”give jorden kalk, mergel”, fx fra Mors: *æ jow’r ska krij·ðas* = jorden skal krides, ”forsynes med et Lag Kridt” (Skyum (1948):60), og fra Thy: han har lige *kri·ðəð hans mark* = kridet sin mark, givet sin mark kalk (°Torsted).

² I en anden optegnelse af samme talemåde skriver Schade ikke *Kriid*, men en form *Krie* uden -d.

3.2. Udvinning i kridegrave mv.

Den af Schade ovenfor nævnte Erslev kridegrube blev i 1900-tallet stærkt udvidet og udnyttet i industriel målestok under navnet Stenholdt Kridtgrav (egentlig: kride-).

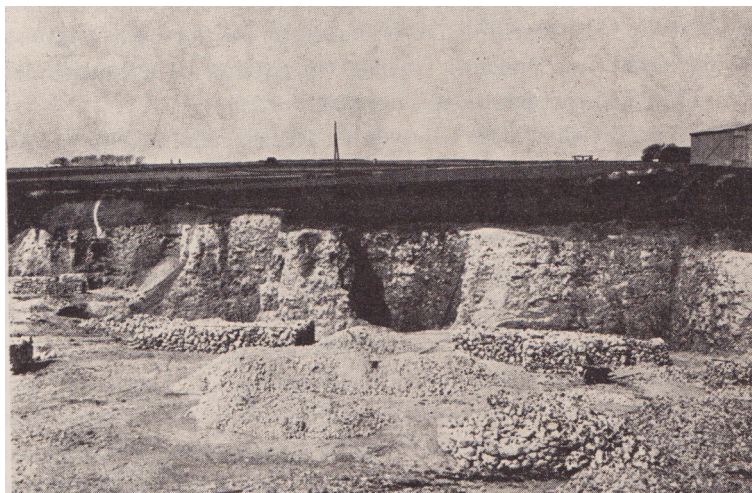

Fig. 3. *stjæn'hål't krij·ðgraw* = Stenholdt Kridtgrav (i Erslev)³ ... [der ses bl.a.] hvide Dynger af *krij·ð* = Kridt (Gødningskalk) ... I Kridtvæggen ses to Steder *æn kjæl·* = en Kilde (Brønd). [Foto og tekst (undtagen note): Skyum (1948):61].

Fotoet kan desværre ikke gøres skarpere. Mht. bemærkningen om to brønde i kridtvæggen må tilføjes, at brønde nogle steder på egnen gik helt eller delvis ned i kridtformationen: *æ kjæl· stå'(r) i æ krij·ð* = "Brønden står i Kridtet, uden at være muret op" (Skyum (1948):61).⁴ Det ses, at billedteksten oversætter *kjæl·* ved 'brønd', se kilde 2 i Jysk Ordbog. I forbindelse med denne kridegrav var der indrettet en såkaldt *kride-bane*, dvs. en smalsporet jernbane til transport i tipvogne af kridt ud til nogle brugssteder. Formen *'krij·ð,ba'n* findes

³ Nu nedlagt; betegnes oftest som Erslev Kalkgrav, bl.a. i *Geologisk set: Det nordlige Jylland* (1997): 132-135.

⁴ Det kan også siges med substantivet *kride* uden artikel: *æ kjæl· stå'(r) i krij·ð* = "Brønden står i Kridt (uden at den er muret)", jf. samme kilde s. 28.

hos Skyum (1948):60, ellers skrives der *kridtbane*, fx i forbindelse med omtale af anlægsplaner i 1916. *Kride-grav* kunne (ligesom rigsdansk *kridt-grav*) også betegne en kalkgrav eller et kalkbrud, afhængig af undergrunden; ordet har været velkendt især i Nord- og Vestjylland, jf. ”Kridegravene i Vejrum Sogn afbenyttes nu lidet eller intet, fordi Kalken fra Hjerm er bedre” (Hald (1833):271).

3.3. Brug som byggemateriale, vejmateriale og til brugsgenstande.

I Nordthy øst for Thisted er der *’långt te ’kri-ð*, dvs. langt (ned) til kride (Sennels, Hillerslev herred); men nogle kilometer østligere, fra Bulbjerg over Thorup kløv til Klim bjerg i Hanherred, havde man derimod kridt eller kalk i form af *limsten*, kalksten, næsten op til jordoverfladen: her havde man fra gammel tid kalkbrud, hvor man savede store blokke ud, som blev anvendt til mure mv. i bygninger (Rolighed (1953):83ff.), jf. ”Kridtsten til Ydervæggene” (Hillerslev herred, Zangenberg (1925):81). *Kride-sten* betegnede også hård kalk, kalksten i undergrunden, på Mors brugt til gærder omkring marker (jf. Schade (1811):114); hertil sammensætningen *kridestens-bund*: en gårds mark ligger ”på Kridstensbund” (Himmerland, år 1735).

Lidt øst for Klim havde man heller *’ejk ’långt te ’krij* = ikke langt (ned) til kridt, så træer mv. groede rigtig fint i jordbunden dér (°Haverslev, Øster Hanherred). *Vi kørte korn hjem ... ude fra ”leret” eller ”kriie”* (= kridet), sagde man i Øland sogn (HanHBog.2010:179); *kride* er her blevet navn på en mark med kridt i overfladen. Kalk eller kride kunne også brændes til brug som bygningskalk; fx hedder det om et kalkbrud i Hjerm i det nordlige Hardsyssel: ”Kalkstenen, eller Kriden, som den af menig Mand kaldes, hvoraf brændes meget god Kalk, sælges meest til andre Egne” (Hald (1833):271). Her er *Kriden* formentlig en omskrivning af *æ kride* el.lign. i vestjysk dialekt.

Mere specielt blev kride anvendt i vejbelægning: den del af limstenen, der var ”ubrugelig til savning, anvendes i dag som vejmateriale” (Rolighed (1953):86); man havde altså *kried po æ vej* = kride på vejene. Men ”når det så regnede, var det et frygteligt svineri med det her kride”, og som det meget levende beskrives vedr. cykling: ”hvis bagskærmen manglede (eller kun var halv), blev man *stret te hiel ovvenuke øver æ hue mæ kried*” = strittet til (dvs. overstænket) helt ovenud over hovedet med kride (idet *stritte* her betyder ’stænke’; Klitmøller, Thy-NV).

Undergrundens kridt kunne også forarbejdes til brugsgenstande, især *kride-piber* = kridtpiber, en pibetype, som var meget almindelig i 1800-tallet; fabrikation heraf i Nørresundby fra 1773 (jf. JySaml.:349). Mange havde dengang kun kridtpiber; nogle steder hørte ellers en ”sølvbeslaaet Merskumspibe” med til mænds stadsdragt omkring 1860 (Gejlager (1946):72). Ikke kun mænd, men også nogle kvinder brugte kridtpiber, jf.: hun ”brugte saa meget at røge Tobak ... sendte aldrig Bud efter mindre end et Gros (= 144 stk.) Piber ad Gangen ... den Gang brugte de jo *Kridpiber*” (Hardsyssel, Krist.JyF.III.40). Disse piber knækkede meget let, og stumper heraf fandtes overalt, fx i markjord: ”førhen havde de brugt *Kriedpiffe*, man kan snart ikke pløje en fure uden at finde *Piefhoie* (= pibehoveder) og sådan noget” (Slogs herred, Sønderjylland).

Her må også nævnes nordjysk *kride-æg*, der betegner et ”falskt æg”, udskåret i kridt, anbragt i hønserede for at få høns til at lægge (flere) æg (°Ræhr, °Haverslev); det har dermed samme funktion som de såkaldte ”glas-æg”.

Som det er fremgået, har *kride* spillet en vigtig rolle på mange punkter i det daglige liv og arbejde, i hverdagskulturen på landet fra det 18. og helt ind i det 20. århundrede.

Litteratur

° foran et stednavn betegner en af Jysk Ordbogs punktoptegnelser.

AEsp.Læsø. = Arne Espegaard: *Liv og sprog på svundne tiders Læsø*. I-II. (1980). Esbjerg.

AEsp.VO. = Arne Espegaard: *Vendsysselsk ordbog*. 1-4. (1972-74). Hjørring. Berntsen, Anton (1929): *Fjale Andes*. København.

Blicher, St. St. (1842): *E Bindstouw*. Randers.

Espersen, J.C.S. (1908): *Bornholmsk Ordbog*. Fotografisk optryk. 1975. København.

Feilb. = H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. (1886-1914). København.

Gejlager, A.J. (1946): *Nord for Horsens Fjord*. København.

Hald, J.C. (1833): *Ringkjøbing Amt*. København.

- HanHBog. = *Han Herred Bogen*. Den lokalhistoriske årbog for Øster og Vester Hanherred. (1996ff.). Fjerritslev.
- HPHansen.GF. = H.P. Hansen: *De gamle fortalte*. I-III (1939-50). København.
- Hostrup-Dansk. = Ottsen, M.B.: *Hostrup-Dansk*. II.1-5. Udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg. (1963-69). København.
- Højensgård, I.C. (1987): *Saltum-dialektens bøjningssystemer*. Århus.
- JySaml. = *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*. 4. Række. I. Bind. (1911-14). København.
- Kluge. = (Friedrich) Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23. Aufl. (1995). Berlin / New York.
- Kok, Johannes (1870): *Danske Ordsprog og Talemaader fra Sønderjylland*. København.
- Kragelund, T. Tobiassen og Niels Holbak (1950): *Potter og Kar*. Esbjerg.
- Krist.DS. = Evald Tang Kristensen: *Danske Sagn*. I-VI.2. (1893-1901). Århus.
- Krist.JyA.T. = Evald Tang Kristensen: *Jysk Almueliv*. Tillægsbind. I. (1900). Århus.
- Krist.JyF. = Evald Tang Kristensen: *Jyske Folkeminder*. I-XIII. (1871-97). København.
- Lorenzen, Erna (1975): *Folks tøj i og omkring Århus ca. 1675 - ca. 1850*. Aarhus.
- Lund, Jens (1932): *Morsingmålets Lyd- og Formlære*. Aarhus.
- Nielsen, Niels Åge (1966): *Dansk etymologisk ordbog*. København.
- Nudansk. = *Politikens Nudansk med etymologi*. 1-2. (1999). København.
- ODS. = *Ordbog over det Danske Sprog*. 1-28. (1918-1956). København.
- Pol.Etym. = *Politikens Etymologisk ordbog*. (2000). København.
- Schade, Caspar (1807): *Bidrag til et jydsk idioticon*. Udg. af Bent Søndergaard. 1968. Aarhus.
- Schade, C. (1811): *Beskrivelse over Øen Mors*. Aalborg. Fotografisk optryk. 1983. Odense.
- Skyum, A.C. (1948): *Morsingmålets Ordforråd*. I. Aarhus.
- Skautrup, Peter (1927): *Et Hardsysselmål*. 1. København.
- Thomaskjær, C. Sørensen (1877): *Aapstuget Lønninge*. Silkeborg.
- Ussing, Henrik (1917): *Minder fra Erritsø*. København.
- Zangerberg, H. (1925): *Byggeskikken i de gamle Bønderbygninger i Thy*. *Historiske Aarbøger for Thisted Amt*. København.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1ff. (1992ff.).
- AarbRanders. = *Fra Randers Amt*. Historisk Aarbog (1907ff.). Randers.
- AarbVends. = *Vendsysselske Aarbøger*. Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. (1915ff.). Hjørring.